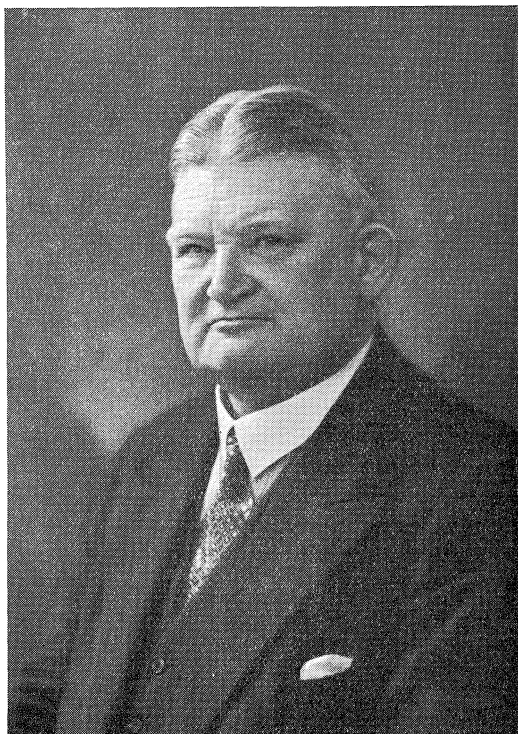

Erik Arup.

Erik Arup gick bort den 23 september 1951. Han skulle någon månad senare ha fyllt sjuttiofem år.

Tre forskare satte framför allt sin prägel på historisk vetenskap i Danmark under 1800- och 1900-talen: Casper Paludan-Müller, Kristian Erslev, Erik Arup. Den förste var verksam i romantikens tidsålder; han gjorde inte desto mindre kritiken till historiens fundament; skarpsinnig och kombinationsrik, var han också en mästare i historieskrivningens konst. Kristian Erslev, hans lärjunge, var en sanningssökare i det slutande 1800-talets anda; han saknade sin föregångares geniala väsen; men fördjupade historiens metoder och røjde ihärdigt upp i det hävdvunna och föråldrade. Målet var för båda detsamma: att jämna vägen för den historiska syntesen. Avsikten nåddes endast styckevis. Erik Arup var i sin ordning en lärjunge till Kristian Erslev. Men han var honom i väsentliga stycken olik. Och han kom i helt annat omfång än de andra två att ge en stor syntes.

När det gäller att teckna Erik Arup, vägen han gick, livsgärningen, är utgångspunkten given: sin grundläggande inriktning fick han, när han 1894, efter sin studentexamen, kom till Köbenhavns universitet. Han kom dit med tanke på en teologisk examen. Man har svårt att sätta sig in i det. Men väl vid universitetet, fördes han in i kretsar, där auktoritetsbunden livsåskådning var avkopplad; han slöt sig till det nya i tiden, till det oppositionella i politik och allmän kulturuppfattning; han drömde om den andens frihet, som skulle komma engång och genomsyra folk och individ, och som han rustade sig till att medverka i. Samtidigt övergick han till historiens studium. Sen barndomen hade han haft sin lust i historisk läsning. Den hade gällt vad än som föll under hans ögon. Vid universitetet kom han under Kristian Erslevs personliga ledning. Det blev studier, där metod och frigjordhet gick samman och där inom kort egna vetenskapliga undersökningar satte in. Till teologisk examen absolverade han endast hebreiskan. I stället erövrade han fyra år efter studentexamen universitetets guldmedalj i historia.

I början av vårt århundrade begynte Erik Arup sin vetenskapliga skriftställareverksamhet; avhandlingen om den finansiella sidan av förvärvet av hertigdömena 1460—1487 hör dit. Men vad han den tiden särskilt var sysselsatt med var den doktorsavhandling han hade under arbete: »Studier i engelsk og tysk handels historie». Avhandlingen gav anledning till en utlandsresa, hans första utlandsresa. Resan gick till Hamburg och London. Den gav ett nytt, väsentligt tillskott till hans bildning. I London studerade han det engelska levantkompaniets arkiv i Record Office, i Commerzbibliothek i Hamburg handelshuset Hoeps affärsböcker; en huvuddel av avhandlingens material hämtades därifrån. Men det allmänt betydelsefulla låg på ett annat plan. För första gången ställdes Erik Arup i de båda världsmetro-polerna ansikte mot ansikte med den moderna materiella kulturen på dess höjdpunkt, dess landvinningar i industri och handel; hans blick öppnades för i huru hög grad denna kultur dominerade utvecklingen i dess helhet. Liknande krafter hade alltid

funnits; de hade verkat också i det förflutna. Det slog honom vilken ringa och undanskymd plats man i regel inrymde åt dem i historien. Det stod klart för honom som aldrig tidigare att den gängse uppfattningen av vad som var själva föremålet för historien låg inom allt för snäva och trånga gränser.

Man kan aldrig nog beklaga, när vetenskapliga verk, som rör sig på europeisk eller världshistorisk mark, skrives på tungomål som förstås endast av ett fåtal. Erik Arups avhandling om den tyska och engelska handeln, var skriven på danska. För den internationella publik, den egentligen tog sikte på, förblev den till det mesta en sluten bok. Så mycket mera att beklaga, som det här var fråga om ett pionjärarbete, där det första gång klarlades ett så centralt problem som kommissionshandeln. Arbetet blev aldrig till mer än ett av de första leden i dansk ekonomisk historieforskning, ett öde som också drabbade Erik Arups »Varehandelens historie».

Man skulle väntat att Erik Arup, efter det hans doktorsavhandling ventilerats 1907, kommit att fästas vid Köbenhavns universitet. I stället följde ett mellanspel utanför universitetet. Erik Arup gled in i centraladministrationen.

Till en början som arkivarie i Udenrigsministeriet. Ett arkiv, inte minst ett arkiv knutet till den levande administrationen, bör givetvis vara så ordnat, att man hastigt och säkert kan finna svaren på de frågor som ställs. Ordningen i Udenrigsministeriets arkiv var gammalmodig; handlingarna svåra att bemästra. Erik Arup grep radikalt in; for till Stockholm; studerade det svensk-norska utrikesarkivet — det var sen någon tid ordnat efter franskt dossiersystem — och överförde erfarenheterna till Köbenhavn. I sex år var han knuten till Udenrigsministeriets arkiv. Men arkivariatet blev endast en station på vägen. En ny akt av mellanspelet följde. Man var framme i krigsåret 1914. Erik Arup blev departementschef i statsministeriet och statssekreterare. Det skedde utan mellanlandning. Zahle och Edvard Brandes stod bakom. Och Erik Arup fick nu på närmaste håll följa deras strävanden att hålla kriget borta från Danmark, den klokhet och lugna beslutsamhet, med vilka de manövrerade mellan skären. Som departementschef var han med om utfärdandet av Danmarks nya grundlag. Omsider, 1916, efter åtta år, slöt mellanspelet. Kristian Erslev lämnade sin professur vid Köbenhavns universitet. Han utpekade Erik Arup som sin efterträdare.

Den verksamhet, som Erik Arup drogs in i efter sin disputation, inte minst den politiska sidan av denna, fångade i hög och högsta grad hans intresse. Och vad viktigare var: den gav honom den fördjupade insikt i statens och människornas liv

och villkor, som är ovärderlig för historikern. Men under allt detta hade han aldrig släppt kontakten med den egna vetenskapen — till denna tid hör hans magistrala avhandling om ledning och ledingsskatt i det 13. århundradet, avhandlingen om Rantzau-Ascheberg, några tungt vägande recensioner, i vilka han skarpt och klart formulerade flera av de principiella ståndpunkter, som han arbetat sig fram till i sin vetenskap. När mellanspelet slöt, fortsatte han vidare på den väg han hela tiden varit inne på.

Vid denna tid och årtiondena efter stod Erik Arup på höjdpunkten. Den yttre breda, med tiden något satta gestalten, ett jovialt, halvt spefullt leende gav bilden av en man som trivdes med tillvaron; över hans hela väsen låg något frodigt och intenst levande. För det vrånga och trånga i livet hade han mången nypa salt och ironi. Han rörde sig i många kretsar: från läns-greven med de många slotten, hos vem han gärna var gäst några dagar om året, till praktiserande jurister och ämbetsmän, affärsfolk och politiker, bland de senare Zahle, Edvard Brandes, Stau-ning och Borgbjerg. I många år styrde han Studentergården vid Tagensvej. Man mötte dem där. Men den intima kretsen omkring honom var fåtalig. I denna krets kom allt det tagande och be-tagande i hans rikt skiftande personlighet fram; där han satt vid bordsändan i matsalen med dem han särskilt ville hedra närmast sig och ungdomen i fonden gick hans väsen i blom och kunde konversationen ta en flykt som endast är alltför sällsynt i våra nordiska klimater. Men Erik Arup var med allt detta i första hand en arbetets man. Dagarna kunde han tillbringa i riksdagen, i regeringskontoren eller från katedern fånga ungdomens be-undran; när kvällen föll på, tändes lampan på skrivbordet, och den sena nattvandranden, som skråddade över Studentergårdens asfalt, såg den lysa ännu i morgontimmarna. Hans kunskaps-förråd var i ständig växt; idéerna strömmade till; skaparekraften växte. Han gick helt in för vad han satte som sitt livs egentliga gärning: att ge det danska folket en samlad framställning av dess historia, en ny syn, hans egen syn, på dess tillvaro genom tiderna.

Tanken på Danmarkshistorien var gammal, från århundradets början. När man nu ser tillbaka på vad Erik Arup skrivit både före och efter det han fått sin professur, är man frestad att mer eller mindre betrakta det som förarbeten — bland arbe-tena från senare tid: hans inlägg om de hamburgska påvebrevet från tidig medeltid, den danska annallitteraturen, händelserna kring reformationen, hans kritiska studier i nyare dansk historia. Första delen av Danmarkshistorien kom 1925, den andra 1933.

Han nådde att föra framställningen fram i början av 1700-talet, i tryck till 1625.

Vad var det nya i Erik Arups Danmarkshistoria? Vad ville han? Jag skall försöka att ge några grundlinjer.

Man skall aldrig rätt förstå och kunna rätt bedöma Erik Arups Danmarkshistoria, om man inte tar hänsyn till hans metodiska inställning. Med Kristian Erslev och den moderna källkritiken hade den stora omvälvningen kommit i dansk historisk forskning. Erik Arup hade lärt sin historiska metod av Erslev; denne hos tysk vetenskap. Men redan tidigt avlägsnade sig Erik Arup från sin läromästare. Det skedde i en av de bärande huvudpunkterna. Historisk forskning har till första uppgift, sen källmaterialet värdesatts, att utvinna säkra fakta ur detta. Alla är ense därom. Nästa steg blir att sätta de utvunna fakta in i deras naturliga orsakssammanhang och därmed få fram det yttre och inre händelseförloppet. Vid denna operation stod det för Kristian Erslev som obetingat nödigt att ha ett källställe, helst samtida eller i varje fall »primärt», att grunda sin uppfattning på. För Erik Arup var detta inte något nödigt. Historikern har, menade han, att själv bilda sig sin uppfattning om sammanhangen, och detta oavsett om uppfattningen redan är formad i ord i någon av hans källor eller inte; om det skett eller inte skett, är alltid en tillfällighet. Paradoxalt uttryckte han engång sin inställning, när det gällde de äldsta källfattiga tidernas nordiska historia: uppgiften är att dikta över de säkra fakta, över dem alla, inte emot dem och inte utöver dem. Och han motiverade tillvägagångssättet. Jag Erik Arup, kunde man höra honom säga, inte Adam av Bremen, är det som är i stånd att etablera sammanhangen. När Adam ger en sammanhängande bild av ett händelseförlopp, de ledande krafterna och motiven, är han fången i sin tids livs-åskådning, och hans horisont lika trång och begränsad som den klostercell som han skriver i; även om han velat, har han inte kunnat ge sanningen. Helt annorlunda historikern av i dag. Hans möjligheter att förstå och utreda sammanhangen är helt andra. Han har den kunskap om förhållandena, den överblick som Adam saknade. Erik Arup betecknade denna metodiska inställning som fransk; vad den också var.

Erik Arups Danmarkshistoria är rik på kombinationer av fakta, där det saknas direkta belägg för kombinationerna; det myckna och intensiva arbete som här ligger bakom undgår lätt läsaren. Ett fall, som flerstädes förekommer, är då skifte i den stora politikens inriktning faller samman med personsifte i de ledande politiska kretsarna; han sluter då till ett inbördes orsakssammanhang. »Magister Niels Jydes regering» hör hit. Den dan-

ska regeringen skiftar 1267 ståndpunkt i förhållandet till ärkebiskop Jacob Erlandsen: före 1267 vill den genomgående strid; efter 1267 vill den förlikning. Det är tidens stora politiska fråga. Samma år sker ett kanslersskifte: Niels Jyde blir kansler och sitter som sådan fram till ett nytt kanslersskifte och en ny omläggning av politiken 1282. Man har här valet, säger Erik Arup, mellan att antingen sätta det samtida politiska skiftet och personskiftet 1267 i inbördes orsaksförbindelse eller också att säga: den 18-årige kung Erik (██████████) får klart för sig, att den bittra kamppolitik han fört mot ärkebiskopen sen sitt 10. år, var misslyckad och måste avlösas av en förlikningspolitik. Ingen samtida eller senare källa ger den allra minsta upplysning om vilken av dessa förklaringar som är den riktiga. För Erik Arup hör här skiftet till person och politik ofrånkomligen samman och han skapar en ny regering, Niels Jydes regering i Danmark.

Naturligtvis är den fria kombinationen av de säkra fakta metodiskt det riktiga. Men för historikern blir det lätt med en sådan inställning till en balansgång på en ofta tunn och skälvande lina. Att Erik Arup mer än engång kommit att trampa miste och störta, ligger i förhållandena. Men det kan heller inte vara något tvivel om att det med de nya problemställningar, som han inaugurerade, fördes salt och syra till kommande tiders historiska vetenskap.

Det är givet att den nya metodiska syn, som Erik Arup anlade på källmaterialet, måste starkt inverka på hans framställning, så mycket starkare som han konsekventare än det tidigare skett tog bestämt avstånd från de berättande källornas vittnesbörd. Men i lika hög grad eller högre inverkade något annat: den allmänna uppfattning, utifrån vilken han skrev, den grundsyn som han lät genomsyra sitt verk.

Sen gammalt var historiens föremål kungar och statsaktioner. Kungarnas liv och leverne, krig och diplomati var huvudsak. Det 18. århundradet vidgade synkretsen: handel och näringar, konster och vetenskaper, rätt och sed kom med som inte oväsentliga faktorer. Men denna landvinning gick snart igen förlorad, och historien föll tillbaka i sina gamla fåror; samtidigt blev den ett talrör för den nya klass, som kommit till makten, bourgeoisien, och tog dess ledande uppfattningar i stat och kyrka, dess religiösa inställning, morallära och nationalism under skuggan av sina vingar.

Erik Arup reagerade skarpt. Han tillhörde en annan tid; de nya ideal han insupit under studieåren satte frukt. Man hörde honom förebrå Henrik Schück, att då han skrev det svenska folkets historia, tappade han bort folket för bara storpolitik och

vikingatåg. Vad han själv ville var just detta: en vid och mångsidig, en de breda, fredligt inställda lagrens, en folkets historia. Kungarna lät han också mest fara i Danmarkshistorien; de numrerades bort; det mesta av storpolitiken och vikingatågen försvann. Tonvikten blev lagd på den allmänna inre utvecklingen, i första hand den materiella: folkets fredliga arbete i helg och söcken, jorden och dess bearbetning och fördelning, industri och handel, samhällsklassernas uppkomst och växt, brytningarna inom och mellan dem. Framställningen samlades under rubriker. De är betecknande: Landsbyen (1—1060); Øvrigheden (1060—1282); Kongen (1282—1412); Borgeren (1412—1523); Herremanden (1523—1625). De många skiftande enskildheterna fogades in som stenarna i ett murverk; ett enhetligt sammanhang åvågabringades. Tidigare synpunkter, som man sen långt tillbaka blivit hemvand vid, omvandlades eller försvann; linjerna försköts.

Här några enskildheter till förtydligande. Bybildning och bysamhälle ställes som det centrala i den äldre danska historien. Lantbruket blir ett genomgående, tidigare mest förbisett tema; det kan sträckas så långt, att cisterciensernas och premonstratensordens kloster karakteriseras som lantbruksakademier; lantbrukets framsteg, nya kulturplantor, nya driftsmetoder blir vad de verkade för. Sorøbogen har ett stycke om en Björn från Suserup på Sjælland, en man ur de annars okändes led. Munkarna i Sorø hade berövat honom hans åkerjord. Han tog då i stället fatt på skogen; fällde en stor del av den; uppodlade marken. Det var män som Björn och hans likartade söner, lyder omdömet, som den tiden gjorde landet rikare genom sitt arbete, »og deres gerning fortjener nok så meget at mindes af historien som deres, der gik på korstog mod vender eller ester med Absalon eller Andreas Sunesen». När man kommer fram till den stora andliga rörelsen under 1500-talet, är det under ekonomiska och sociala synpunkter som den ses, och under detta och det följande århundradet blir det prisrevolutionen efter det Amerikas silver strömmat in i Europa, som göres till den dominerande faktorn och ges en betydelse långt mera omvälvande än någonsin reformationen; tiden från 1570 till ett femtiotal år därefter betecknas som en lycklig fredens och framgångens tid, som får sin glans av att det danska folket går framåt, arbetar och får lön för sitt arbete och skapar värden som även senare släktled har sin glädje av. Strävandet efter jämlikhet framställes som ett grunddrag i det danska folkets hela politiska utveckling. Som mittpunkt i denna politiska utveckling ställes Malmöborgmästaren Hans Mickelsens borgarregering under Chris-

tiern 2. Denna regerings tankar kom efterhand, understrykes det, segrande fram igen i 1536, i 1660, i 1778, i 1848, ja, till och med ännu i 1919. »Den havde hævet de danske borgere til politisk ligeberettigelse med de danske herremænd; den havde standset de danske bønders tunge gang mod livegenskabet.»

De lösryckta ställen, som det här dröjts vid, gör klart att det i Erik Arups Danmarkshistoria inte är fråga om vad han själv kallade »objektiv färglöshet», inte om ett fattigt referat av sparsamma skrivna källors utsagor. Författaren säger fritt och öppet sin mening om det förflutna; han är överallt och alltid närvarande. Där är mycket i detta som erinrar om det 18. århundradet, en Ludvig Holberg, en Sven Lagerbring, och ville man, skulle man på grundval av Danmarkshistorien otvivelaktigt kunna framställa den originellt präglade, säregna personlighet som var Erik Arups. Medan händelser och personer i skiftande mångfald glider förbi på historiens scen, har man intrycket av en beledsagande röst från parketten, som förklarar och utlägger vad som sker.

Erik Arups historieuppfattning har karakteriserats som materialistisk. Att beteckningen inte slår till, är evident. De personliga krafternas spel är bibehållet; den stereotyperade, världsfrämmande synen saknas. Man har med full rätt sagt, att varken Marx eller Lenin skulle varit belåtna med en sådan historieskrivning. Vad Erik Arup gav uttryck åt i Danmarkshistorien var snarast en historieuppfattning, som stod i förbund med den radikalt demokratiska andan i hans egen samtid. Men denna historieuppfattning var ingen schablon. Den var utvunnen ur ett långt livs erfarenheter på skilda områden. Den var hans egen.

I den förändrade metoden och i den grundåskådning, som präglar Erik Arups Danmarkshistoria, ligger nyckeln till denna. Men ännu ett moment är att framhålla. Taine brukade tala om konstnären och vetenskapsmannen som två oskiljaktiga element hos den store historieskrivaren. Erik Arup förenade dem båda. Och när man engång hunnit så vitt, att litteraturhistorien inte sysselsätter sig enbart med vad man med ett underligt uttryck kallar »den sköna litteraturen», kan det näppeligen betvivlas, att Erik Arups Danmarkshistoria, hans hela produktion kommer att, konstnärligt sett, inta en av de främsta platserna inom samtida dansk litteratur.

I alla land och hos alla folk har historien under seklernas gång kommit att svepas i ett böljesvall av tradition. I Danmark inte mindre än annorstädes. Med Erik Arups Danmarkshistoria

blev traditionen bruten; nya utsikter och sammanhang öppnade sig. En man som lärt mycket och förstod mycket stod bakom. Verket var hans livsgärning. Men i kretsen av de många äldre historiker, som gav tonen, förstod man intet och ville väl heller ingenting förstå. De angrep en efter en, en sluten kohort, och det gick till sist så vitt, att Erik Arup kallades för rätta såsom ovärdig det universitet, vars ära han var. De som känt honom närmare vet vilken ömtålig och sensitiv natur han innerst inne var. Något i honom dräptes. Skaparglädjen förkvävdes. Och de sista banden av Danmarkshistorien fullbordades aldrig.

Lauritz Weibull.